

ÖZ

Yazar : Nursultan ABDİMİTALİP UULU
Üniversite : Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
Anabilim Dalı : TARİH
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : _____
Mezuniyet Tarihi : / / 2015
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Anvarbek Mokeev

Tarihi ve Etnografik Kaynak olarak Kaşgarlı Mahmud'un Divani Lugatit Türk Sözlüğü

Hazırlanmış olan yüksek lisans tezinde Karahanlılar devrinin büyük alimi Kaşgarlı Mahmud'un "Divani Lugatit Türk" sözlüğünde yer alan bazı kelimelerin anlamlarını günümüzdeki Kırgız dilinde yansıması, Divan Lügat'ta kaydedilen Karahanlılardaki bazı bayramları, özellikle Nevruz bayramı hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci bölüm "Mahmud Kaşgari'nin "Divan Lugat at-Türk" tarihî bulak katarı" diye adlandırıldı. Bu bölümde sözlükte yer alan ürkün ve Türk kelimeleri hakkındaki bilgileri günümüzdeki Kırgız dilinde ve Manas destanında kullanılması hakkında görüşleri sunduk. Onun dışında bu bölümde sözlüğün adlandırılmasında kullanılan Türk kelimesi üzerine değerlendirme yapıldı. Sözlükte Türk kelimesinin

Türkler, Türk milleti anlamından başka güçlü, asker, Ata yurd anlamında kullanılmıştır. Biz bu sözleri tezde kullanarak Türk kelimesinin etimolojisi hakkında kendi fikrimizi sunmaya çalıştık.

İkinci bölüm “Divani Lugatit Türk” etnografik kaynak olarak diye adlandırdık. Bu bölümde sözlükte yer alan etnografik bilgileri günümüzdeki Kırgız’lardaki örf-adet, geleneklerdeki örnekleri ile karşılaştırmalı değerlendirme yapıldı. Ayrıca sözlükte adı geçen Nevruz bayramı hakkındaki bilgileri günümüzdeki Kırgızlarda ve Orta Asya’daki Türk halklarındaki kutlanma şekli ile karşılaştırma yapıldı. Adı geçen bölümün alt başlıklarında Kırgızlar’daki çocuğun doğması ve büyümesinde yapılan gelenekleri Divani Lugatit Türk’te kaydedilen çocuk doğmasında yapılan gelenekler ile karşılaştırma yapıldı.

Tezin sonuç bölümünde yapılan çalışmadan elde edilen bulgular verilmiştir. Bu bölümde Kaşgarlı Mahmud’un Divani Lugatit Türk sözlüğünden alınan bilgileri ve ortaya koyduğu sonuçlardan bahsedilmiştir. Sonuç bölümünün ardından kaynakça verilerek çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kaşgarlı Mahmud, Karahanlılar Devri, Divani Lugatit Türk, Nevruz Bayramı, Türkler, Kırgızlar, Ürkün.

ABSTRACT

Author : Nursultan ABDİMİTALİP UULU
University : Kyrgyz Turkish Manas University
Direction : History
Character of Work : Master's Thesis
Number of Pages : _____
Date of Graduation : / / 2015
Scientific Adviser : Prof. Dr. Anvarbek MOKEEV

Dictionary Mahmud Kashgari “Dīvānu Luyāt at-Turk” as a historical and ethnographic source

In this master thesis I have discussed some information about ethnography and folklore that takes place in the dictionary of Mahmud Kashgari “Divanu Lagt at-Turk”. I have drawn a comparison between this information and the folklore and ethnography of present day Kyrgyz people. I have tried to signify the different and similar points of not only the culture of Kyrgyz people but also the folklore and ethnography of other nations that are ethnically close to Kyrgyz people. My dissertation consists of two main sections, a conclusion, and a bibliography.

The first section was designated as “The Divan-ü Lügati’t Türk of Mahmud El Kaşgarî As A Historical Source”. In this section, we have submitted our opinions on the information about the words *ürkün* and *Türk* that take place in the dictionary, and the utilization of these words in present day Kyrgyz language and also in the Epic of Manas.

The second part of section have designated as “Divan-ü Lügati’t Türk, As An Ethnographic Source”. We have also tried to show the examples of these ethnographical data that takes place in the dictionary, among the present day Kyrgyz people in the context of their conventions and traditions. Under this subtitle we have compared some ethnographical information that takes place in the dictionary, and the childbirth and growing up traditions in present day Kyrgyz people. For instance, there is a custom among Karakhanids about asking a question like “Is a wolf or a fox born?” By asking this question, Karakhanids compared a boy with a wolf, and a girl with a fox. This is both the way of comparing animal features with children manners, and also hiding the childbirth from death. This tradition is still alive among Kyrgyz people without any changing.

In this part, we also have drawn a comparison between the information that holds place in the dictionary about the Newroz festival, and the information about Newroz festival among the Central Asian Turkic peoples. For instance, the Central Asian Uzbek, Kazakh, Kyrgyz peoples have a traditional Newroz feast dish named as sümölök. We think that in the dictionary of Mahmud el-Kaşgarî, there are some information about this meal. For example, in Divan-ü Lügati’t Türk, there is a word “suma” which means to prepare a thick soup by draining and graining the wet wheat. We think that this word can be the origin of the word sümölek.

The findings of the study are given in the epilogue. The general bibliography of the sources and works that I have used for writing my disstertation was given after the conclusion.

Key Words: Mahmud Kashgari, Divan Lugat at-Turk, Karakhanids Khanate, Kyrgyzs, Turks, Urkun.

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган : Нурсултан Абдимиталип уулу
Университет : Кыргыз-Түрк “Манас” Университети
Багыты : Тарых
Иштин сыпаты : Магистрдик диссертация
Беттердин саны :
Бүтүрүү датасы : ... / ... / 2015
Илимий жетекчиси : Проф. Док. Анварбек Мокеев

Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Түрк” сөздүгү тарыхый- этнографиялык булак катары

Дүйнөлүк маданиятка Жусуп Баласагуни жана Махмуд Кашгари сыяктуу аалымдарды бере алган караханиддер менен кыргыз элинин маданиятындагы (культурогенез) жалпылыктар абдан көп. Бул дипломдук иште Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Түрк” сөздүгүндө кездешкен фольклордук, этнографиялык маалыматтарды кыргыз элинин фольклордук мурастары, “Манас” эпосу жана кыргыз элинин этнографиясы менен салыштырып, окшоштуктарды белгилегенге аракет кылдык.

Дипломдук иш баш сөздөн, киришүүдөн, эки баптан, корутундудан жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат.

Биринчи бап - “Диван Лугат ат-Түрк” тарыхый булак катары” деп аталып, эки бөлүмдөн турат. Биринчи бөлүмдө кыргыз коомчулугунда кызуу талаш-

тартыштарды туудурган Үркүн сөзү тууралуу анализ жүргүзүлүп, анын байыртан эле колдонулуп келе жатаарын жана карахандар доорунда саясий кырдаалды билдирген сөз экендигин көрсөтүүгө аракеттендик. Бул сөздү анализдөөдө кыргыз тилинин сөздүгү жана “Манас” эпосу менен салыштыруу аракети жүргүзүлдү.

Биринчи баптын экинчи бөлүмүндө түрк этнониминин келип чыгышы жана бул терминдин мааниси тууралуу илимдеги көз-караштардын тизмесин берип, аягында өзүбүздүн пикирибизди сунганган аракеттендик.

Экинчи бап – “Диван Лугат ат-Түрк” этнографиялык булак катары” деп аталып, эки бөлүмдөн турат. Биринчи бөлүмүндө “Диван Лугат ат-Түрктө” кездешкен баланын төрөлүшүнө байланыштуу ырым-жырымдарды бүгүнкү кыргыз элинде баланын төрөлүшү жана бала чоңойтууда колдонулуп келе жаткан ырым-жырымдар менен салыштырып, арасындагы окшоштуктар жана айырмачылыктарды чыгарууга аракет жүргүзүлдү. Бул бөлүмдө кыргыз элинин карахандардын маданиятынын улантуучуларынын бири экендигин көрсөтүүгө аракеттендик.

Диссертациянын жыйынтык бөлүмүндө жасалган иштердин жыйынтыгы берилген. Бул бөлүмдө Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Түрк” сөздүгүндө кездешкен тарыхый жана этнографиялык маалыматтарды кыргыз элинин тарыхы, тили, фольклору менен салыштырылып, андан чыгарылган натыйжалар көрсөтүлдү. Диссертациянын жыйынтык бөлүмүнөн кийин диссертациялык ишке байланыштуу колдонулган адабияттар берилген.

Ачкыч сөздөр: Махмуд Кашгари, “Диван Лугат ат-Түрк”, караханиддер доору, кыргыздар, түрктөр, “түрк” сөзүнүн этимологиясы, Нооруз, Үркүн.

АБСТРАКТ

Выполнил	: Нурсултан Абдимиталип уулу
Университет	: Кыргызско-Турецкий Университет Манас
Направление	: История
Описание работы	: Магистерская диссертация
Количество страниц	:
Дата завершения	: ... / ... / 2015
Научный руководитель	: Поф. Док. Анварбек Мокеев

Словарь Махмуда Кашгари “Диван Лугат ат-Тюрк” как историко-этнографический источник

В данной магистерской диссертации мы попытались проанализировать некоторые слова зафиксированные в словаре караханидского энциклопедиста Махмуда Кашгари “Диван Лугат ат-Тюрк”. В вводной части даётся информация о проделанной работе и о словаре “Диван Лугат ат-Тюрк”.

В первом разделе анализируются некоторые древние тюркские слова. Многие из них до сих пор используются в кыргызском языке. Некоторые из них, например, слово үркүн стало названием восстанием кыргызского народа 1916-году против царской России. Также дается анализ термину *Тюрк*.

Во втором разделе приводится анализ этнографических информации зафиксированные в словаре Махмуда Кашгари “Диван Лугат ат-Тюрк”. В этом разделе делается сравнительный анализ об обрядах караханидов и кыргызов связанные рождением и воспитанием ребенка. Помимо этого в этом разделе подробно рассматривается происхождение праздника Нооруз. Как известно

происхождение этого праздника уходит своими корнями в дописьменную эпоху истории человечества и продолжает повсеместно отмечаться и после исламских завоеваний, вплоть до настоящего времени. Нооруз - праздник весеннего равноденствия и начала нового сельскохозяйственного года у персоязычных и некоторых тюркоязычных народов Казахстана, Средней и Малой Азии, Ирана, а также среди башкир и татар. В данной работе рассматривается происхождение праздничной пищи *сумәлек*. Блюдо иранской, также таджикской, узбекской, киргизской и других кухонь Средней Азии, приготавливаемое из пророщенных зёрен пшеницы. Готовится, как правило, в период празднования Нооруза.

В заключающей части нашей работы представлены результаты и предложения проделанных исследований. В завершении данной магистерской диссертации приводится библиография.

Ключевые слова: Махмуд Кашгари, Диван Лугат ат-Тюрк, Караханидский каганат, кыргызы, тюрки, Нооруз, Үркүн.

БАШ СӨЗ

Орто кылымдарда өзүнчө мамлекет куруп, түрк мамлекеттеринин ичинен алгачкылардан болуп мусулман динин кабыл алгандардан болуп Карахандар мамлекети болуп эсептелет (840-1212). Ислам динин кабыл алуу менен бирге карахандар ошол кездеги өнүккөн цивилизациялардын ана башында келе жаткан *мусулман дүйнөсүнүн* таасири астында калган. Мурун чачыранды жашап, ар кайсы шамандык түшүнүктөргө сыйынган түрктөр мусулманчылыкка өткөн соң “Бир Кудай – бир мамлекет” түшүнүгү менен жашоого өткөн. Мамлекеттин саясий-экономикалык жактан күчтөнүшү, ошол кездеги тарых аренасында түрктөрдүн маанисинин жогорулоосу өлкөдө маданий өнүгүүлөрдү да шарттаган. 1071-жылы болуп өткөн селжуктар менен Византия империясынын Манцикерттеги согушунан соң бүткүл мусулман дүйнөсүндө түрктөргө кызыгуу ого бетер күч алган. Олуттуу саясий күчкө айланган түрктөр өздөрүн дүйнөгө таанытууну да көздөшкөн. Алар арабдар менен тең ата эл экендигин, түрк тили арап тилинен кем калбаган кооз тил экендигин көрсөтүүгө аракет кылышкан. Ал үчүн түрк тилинин сөздүгүн түзүү муктаждыгы жаралган. Мындай тарыхый миссияны азыркы Кыргызстандын Барскоон аймагынан чыккан карахандар доорунун улуу энциклопедисти Махмуд Кашгари өз колуна алган.

Махмуд Кашгари түзгөн “Диван Лугат ат-Түрк” сөздүгү жалгыз эле түрк тилинин сөздүгү кызматын гана аткарбастан, жалпы түрк элдеринин руханий жана материалдык маданиятын сүрөттөгөн уникалдуу энциклопедия да болуп саналат. Сөздүктө түрктөрдүн тилинен башка макал-лакаптары, лирикалык ыр саптары, ырым-жырымдары, үрп-адаттары, диний, мифологиялык түшүнүктөрү, спрот оюндары, согуштук тактикасы, космологиялык түшүнүктөрү, адам аттары, соода-сатыгы тууралуу маалыматтар берилет. Сөздүктү изилдөө көптөгөн окумуштуулардын өмүрлүк темасы болуп, түрк элдеринин тарыхын, жазма эстеликтерин чечмелөөдө табылгыс булак болуп берген.

Бул сөздүккө болгон кызыгуулар азыркы күндө да активдүүлүгүн жоготпой, көптөгөн жаш окумуштууларды дилгирлентип келүүдө.

Бул диссертациялык эмгекте Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Түрк” сөздүгүндө кездешкен тарыхый жана этнографиялык маалыматтарды кыргыздардын этнографиясы, тарыхы менен салыштырып изилдөө аракети жүргүзүлгөн. Биздин чакан изилдөөбүз болочок изилдене турган темабыздын башталышы гана болуп, ийне менен кудук казып, келечекте андан суу чыгарабыз деген үмүттөбүз.

Диссертациялык эмгекти жазууда мага туура жол көрсөтүп, пайдалуу кеңештерин берген илимий жетекчим Проф. Др. Анварбек Мокеев агайга чексиз ыраазычылыгымды билдиремин. Мага ар тараптан колдоо көрсөткөн ата-энеме, мугалимдериме, агай-эжелериме ырахмат айтсам да аздык кылат деп эсептейм.

Бишкек, 2015

Нурсултан Абдимиталип уулу